

Del 1

Kapittel 1 Anders Pedersen fra Haltdalen

Anders Pedersen var sønn av Peder Andersen (1711-1756) og bare én blant mange husmenn som på 1700-tallet strevde for sitt daglige brød. Han ble konfirmert i Haltdalen i 1750, men det har vært uklart om han var født i bygda eller var innflytter sammen med foreldrene, Peder Andersen og Anne Berntsdatter. Hvor kom de i så fall fra? Hadde de sine røtter i Haltdalen? Var de fra Østerdalen, eller kanskje fra Sverige? I første fase av arbeidet med denne boka var svaret ukjent. Faren Peder var i tillegg til sine forpliktelser som husmann trolig engasjert i virksomhet knyttet til gruvedrift eller smelteindustri som kullbrenner, kjørekar eller hyttearbeider. Det er ikke usannsynlig at Anders kan ha vært i arbeid både i Haltdalen og Tydal/Selbu inntil han i 1766 flyttet til Stjørdal og senere bosatte seg på plassen Bonnaunet i Mostadmark. Han ble i 1754 viet i Haltdalen kirke med Magdalene (Malena), datter av Bergsvend Olsen Slind som arbeidet ved Selbu kobberverk. Dette verket var opprettet ved Høiås gruve i Flora i 1713.

Innflyttere i Haltdalen?

Som nevnt ville det ikke være usannsynlig at Anders Pedersen og hans foreldre var innflyttere i Haltdalen, fjellbygda øverst i Gauldalen, hvor jordbruk, skogsdrift, husdyrhold, jakt og fiske gjennom århundrer har vært det viktigste næringsgrunnlaget. Utmarksbruken er en viktig del av historien til de eldste bygdelagene, og virksomheten strakk seg over store avstander. Ålbyggene jaktet eksempelvis langt inn i Härjedalen, fiska i Riasten, Langen og Femunden og hadde sætrer og utslåtter omkring Aursunden, Glåmos, Rugeldalen o.s.v. Rørosområdet var før opprettelsen av kobberverket brukt som utmark for ålbyggene, men også bønder fra Os og Dalsbygda hadde slåtter og sætrer i dette området. (*Kirsti Jordet: «Særtrekk ved kobberverksdrifta ca. 1730-1890», utg. av kulturavdelingene i Tolga og Os 2003*).

Haltdalen sogner til Gauldal distrikt som omfatter Melhus, Midtre Gauldal, Holtålen og Røros. Haltdalen kommune ble i 1972 sammenslått med Ålen og fikk da navnet Holtålen. I nord grenser bygda til Selbu, i nordøst til Tydal, i sør til Røros og Os i Østerdalen, og i vest til Midtre Gauldal. Utover på 1700-tallet åpnet Staten for bureising i Dragaas Statsalmenning, tilsvarende en strekning på sørsiden av Gaula ca. tre mil langs elva fra Engan i Singsås til Åsen i Haltdalen. Hensikten var å øke Statens inntekter i form av bygselavgift og skatt. Peder Andersen var blant dem som bosatte seg i Dragåsalmenningen, nærmere bestemt på en plass kalt Kvernmoen i 1748. Fram til 1762 var det i Haltdalen opprettet 14 bruk i almenningen, i Singsås bare to. Ved utgangen av 1700-tallet var det imidlertid også bygd 17 bureisingsbruk i den delen av almenningen som lå i Singsås. (*Bygdebok for Singsås, bind III*).

Anders var født en gang mellom 1730 og 1735. Vi vet at Dragås smeltehytte i Haltdalen var opprettet i 1727 og at Peder Andersen først bodde på plassen Grisvollen og deretter fikk byggeseddell på Kvernmoen i 1748. Kan dette ha vært grunnlag for at familien slo seg ned i dette bygdelaget omkring siste halvdel av 1730-tallet eller først i 1740-årene?

I fortsettelsen av denne beretningen er det et mål å komme fram til et troverdig svar på spørsmålet om hvor Anders Pedersen og hans foreldre kom fra. En mulig kilde er opplysninger i bygdeboka for Holtålen, bind II fra 1949, skrevet av Jens Halstein Nygård, samt Digitalar-

kivets kildemateriale i form av kirkebøker, folketellinger, tingbøker og skifteprotokoller. Dessverre går ikke den digitaliserte dåpsprotokollen for kirkeboka lenger tilbake enn til 1748. Men før vi går til disse kildene er det naturlig å se personalhistorikken i sammenheng med viktige begivenheter som inntraff på denne tida, hendelser som fikk betydning for befolkningens levekår både nasjonalt og lokalt.

Kapittel 2 Bergverksforordningen av 1636

Påvisningen av sølvforekomstene i Kongsberg i 1623 førte til at kong Christian IV kunngjorde en «*Forordning om Bjergværk*» av 24. februar 1636. I denne forordningen ble det gitt kongelig tilsagn om at den som påviste drivverdige malmforekomster skulle ha rett til å stå for driften og for øvrig ha visse særrettigheter: «*Den som slig Materie eller Guds Velsignelse aabenbarer, han skal have først ti Rigsdaler for hans Umag til Belønning og siden naar Værket kommer i Drift og Svang, dertil have og bekomme et eller to hundre Rigsdaler, likesom Bjerget kan være rigt til og enda have fri al sin Tid for Arbeide til Vore Slotte og Gaarde*».

Gruver, smeltehytter og kjøring

Kobbergruva ved Innset i Kvikne var allerede satt i drift fra 1631, og i de etterfølgende hundre år ble ei rekke kobberverk opprettet. Vi nevner noen få eksempler i kronologisk rekkefølge: Ytterøen kobberverk i 1636, Selsværket i Gudbrandsdal 1642, Røros Værk i 1644, Lilledals Værk i Kvinherred 1647, Løkken Værk i 1652, Arvedals gruve i Haltdalen 1659, Ulrichsdals Værk i Klæbu 1670, Selbu og Tydal Værk ved Høyås i Flora i 1713, Fådalens gruve i Tynset 1722, Folldalens Gruve i 1745, Joachims gruve i Folldal 1751, Lillefjells gruve i Selbu 1760, Gilså gruve i Meråker 1761, Kjøli gruve i Ålen 1766, Killingdal gruve i 1774 og Rødhammeren kisgruve i 1777. Mostadmarkens jernverk i Malvik var dessuten satt i drift omkring 1650. I de etterfølgende årene ble ei rekke nye gruver opprettet i de samme områdene som er nevnt, blant annet Kongens gruve og Dronningens gruve i Selbu, - Græsli- Grønskar- og Allergodtgruva i Tydal.

Samtidig med gruvedriften i disse distriktene ble det anlagt smeltehytter for å utvinne metallet fra malmen: Rørosverkets smeltehytte ved Hitterelva kom i drift i 1646, Nøren hytte ved Os 1654, Tamlaget smeltehytte i Haltdalen 1659, Galåen hytte 1660, Feragen hytte ved Røros 1662, Tolga smeltehytte 1665, Hyttefossen smeltehytte i Klæbu 1670, smeltehytta ved Mølneåa i Selbu 1717, Strøms smeltehytte i Tynset 1722, Dragås smeltehytte ved Eidet i Haltdalen 1727, Johan von Mangelsens smeltehytte ved Femunden i 1739, Lovise smeltehytte i Folldalen 1748, Gilså smeltehytte i Meråker ca. 1770 og Kistefoss smeltehytte i Tydal 1779.

Tamlagets smeltehytte ble anlagt bare to år etter at Arvedals gruve var satt i drift i 1657.

Kammertjener Joachim Irgens dreiv både gruva og smeltehytta for egen regning de første årene, men fra 1671 var Arvedals gruve og smeltehytta underlagt Røros Verk. Tamlagets smeltehytte ble nedlagt i 1690 og hadde i løpet av årene fra 1659 til 1690 utvunnet i alt 4127 skip-pund kobber (mellom 620 og 660 tonn). Fra 1690 til 1727 var det ingen hyttedrift nord for Røros.

Etter at Rørosverket fikk rett til hugst i Dragås statsalmenning i Haltdalen og Singsås (selv om den lå utenfor «circumferensen») ble det bestemt at verket skulle gjenoppta hyttedriften.

Dragås smeltehytte ble anlagt ved Hyttefossen i Ålen i 1727. Denne hytta var i drift fram til